

BIZOVIŠKE PERICE IN BIZOVIK V OGLEDALU ČASA

Povzetek osnovnošolskih raziskovalnih nalog

Na Osnovni šoli Božidarja Jakca v Ljubljani že drugo leto uspešno deluje zgodovinsko-etnološki krožek pod vodstvom mentorjev Marjana Klampferja in Marjane Pušenjak. V krožek so vključeni učenci od šestega do osmega razreda.

V šolskem letu 1993/94 smo pripravili raziskovalno nalogo Cvetne butarice v Sostrem, s katero smo na sedmem srečanju mladih raziskovalcev in njihovih mentorjev Ljubljane prišli v izbor nagrajenih nalog.

V letošnjem šolskem letu pa smo se lotili raziskovanja naselja Bizovik in izdelali dve raziskovalni nalogi: *Bizovik v ogledalu časa* in *Bizoviške perice*. Naše raziskovanje je najprej potekalo v učilnici, kjer so učenci - mladi raziskovalci preučevali literaturo iz šolske knjižnice in SIK Jožeta Mazovca. V naslednji fazi našega raziskovanja smo preučevali zgodovinske vire v Nadškofijskem arhivu, Mestnem zgodovinskem arhivu Ljubljane in Arhivu Republike Slovenije. Veliko gradiva smo našli v fotodokumentacijskem oddelku Etnografskega muzeja, Slovanski knjižnici in Narodni univerzitetni knjižnici, Narodni galeriji in filmoteki Viba filma. Uporabili smo tudi dokumentacijsko gradivo časopisa Delo in glasila Naša skupnost, župnišč sv. Peter in sv. Štefan ter Krajevne skupnosti in Gasilskega društva Bizovik.

Nato so člani krožka izdelali vprašalnike za intervjuvanje informatorjev. Delo na terenu smo opravili v vasi Bizovik, kjer smo fotografirali informatorje, arhitekturno in celostno podobo kraja, predmete in način življenja. Na filmski trak smo posneli demonstracijo dela peric in arhitekturne zanimivosti kraja. Zbirali in sposojali smo si stare dokumente in družinske fotografije. Anketirali smo domačine, risali periške pripomočke in arhitekturne značilnosti vasi ter izdelali terenske zapiske.

Bizovik leži šest kilometrov vzhodno od središča Ljubljane in je dostopen s ceste Štepanjsko naselje - Sostro. Območje obsega površino, ki se je geomorfološko izoblikovala kot stranska dolina prodnatega Ljubljanskega polja. Dolina je ozka in je posledica erozijskega delovanja bizoviškega Dolgega potoka in njegovih pritokov.

Na topografski karti se zdi Bizovik skoraj gručasta vas, vendar so stare bizoviške kmetije postavljene izrazito kot nadaljevanje dobrunjske vrste proti zahodu. V delu okrog cerkve in ob Dolgem potoku na jugu so bile kajžarske hiše. Za Bizovik je značilna zemljiška razdelitev na proge. V preteklosti je bil kmečki del postavljen vzporedno z Ljubljano in strogo ločen od kajžarskega dela vasi, ki je bil potisnjen na gmajnski svet pod Strmec in Marožnik. Danes je značilnih kmečkih hiš v Bizoviku le še nekaj (npr. kmetija Pr' Jožefec, Tinčkova kajža, Klančarjeva kajža itd.).

Posebna značilnost Bizovika so tudi kozolci, saj jih je pred vodom v vas ohranjenih kar osemindvajset. Prevladujejo enojni in dvojni stegnjeni kozolci, toplarji so redkejši. V Bizoviku še vedno prevladujejo živa ledinska imena. V pogovorih z vaščani smo zabeležili nekatera, ki jih še danes uporabljajo: Podkopau, Nazaret, Dolga rt, Cerkovca, Jarnice,

Župnca, Kavzenki, Pednarca itd.

Na griču nad vasjo stoji podružnična cerkev, posvečena sv. Nikolaju. Cerkev je barokizirana in ima tri lesene oltarje. V velikem glavnem oltarju je mogočna slika sv. Nikolaja. Vse tri velike oltarske slike so Metzingerjeva dela.

V času množičnega nastajanja čitalnic na Slovenskem so tudi v Bizoviku leta 1864 registrirali narodno čitalnico, ki naj bi po ustnem izročilu delovala v Pavšcovi kašči. Večina hiš je bila v tem času še vedno vsaj delno lesena, zato so na pobudo Franca Babnika leta 1884 ustanovili Požarno brambo. Vodovrstvene naprave na Dolgem potoku vse do Ljubljanice je imela na skrbi Vodna zadruga, ustanovljena leta 1894.

Tako kot drugje po naši deželi so se tudi ljudje iz Bizovika včasih preživljali večinoma z obdelovanjem zemlje. Samo kajžarji, ki so imeli zemlje premalo, so si bili prisiljeni poiskati zaslužek kot tesarji, zidarji in perice. Kot najstarejši obrtniki se pojavljajo tesarji (cimpermani ali cimermani) in pozneje tudi zidarji. Narava njihovega dela je bila takšna, da so lahko opravljali svojo obrt le od sv. Jožefa do vseh svetih. Da bi številne kajžarske družine preživele, so morale poskrbeti za dodaten zaslužek tudi

*Bizoviške perice leta 1932.
Iz družinskega arhiva.*

ženske. Tako je v Bizoviku nastala ena najstarejših uslužnostnih obrti, poklicno pranje perila za ljubljanske meščane.

Kot najstarejša kraja, v katerih so se ukvarjali s poklicnim pranjem za slovensko središče, sta omenjena Dobrunje in Bizovik. Že Janez Vajkard Valvasor je v Slavi Vojvodine Kranjske omenjal perice. Kdaj in kako se je začelo s pranjem, nihče natančno ne ve. Eden izmed poglavitnih razlogov za tako množičen razvoj perišta v Bizoviku je bilo prav gotovo veliko število kajžarjev in njihov slab gospodarski položaj. Glavni pogoj za razvoj te uslužnostne obrti je bila kvalitetna, tekoča, mehka voda bizoviškega Dolgega potoka in potoka Dolga, ki izvirata pod Orلامي. Prednost Dolgega potoka je bila v tem, da je imel v vseh letnih časih dovolj vode. Le v sušnih poletjih, ko je bil vodostaj zelo nizek, so perice na sodbah in kasneje s kulami vozile perilo do izvirov studencev. Tam so si uredile kotle, tako da so zajezile vodo izvira. Pogosto pa so si povečale količino vode na mestu, kjer so prale, z zaturncami - zapornicami. Z njimi je bilo veliko dela, kajti vsak teden po zadnji žehti so jih morale dvigniti, da se struga potoka očistila.

OBZORJA STROKE - POROČILA

Bizoviške perice so imele svoje konte - stranke po različnih delih Ljubljane. Gospodinje boljših družin so jim poleg plačila večkrat ponudile tudi kavo, čaj ali celo zajtrk. Večina bogatih ljubljanskih meščanov je imela na svojem perilu izvezene ali odtisnjene monograme. Njihovega perila ni bilo potrebno posebej zaznamovati. Zaradi poštenosti in izvrstno opravljenega dela je marsikatera stranka obdržala perico iz iste družine iz roda v rod.

Perica Jožefa Zrimšek pere na svojem perišču. Iz družinskega albuma Zrimškovih.

Vsak ponedeljek zgodaj zjutraj so se perice odpravile v Ljubljano oddajat oprano in pobirat umazano perilo. Ko še niso uporabljale nobenega prevoznega sredstva, so perilo nosile v punkelnih in culah na glavi. Ob koncu stoletja pa so začele uporabljati posebne vozičke, v Bizoviku imenovane kule. Ker pa je bilo perila in peric vedno več, so si priskrbele voznike - furmane. To so bili ponavadi bizoviški kmetje, ki so imeli konje, kajti večina kajzarjev jih ni premogla. Perica Albina Pipan nam je povedala, da je furman lahko hkrati prepeljal perilo štirih ali petih peric. Perica Ivana Bricelj - Potokarjeva pa se je spomnila, da so bile nekoč perice po sklepu mestnih očetov oproščene plačevanja mitnine čez Grubarjev prekop.

Za shranjevanje perila so imele perice poseben prostor. Po pripovedovanju Minove mame je bilo eno skladišče pri trgovcu in gostilničarju Mencingerju, drugo pa pri gostilničarju Frlincu.

Prevzeto perilo, ki so ga skrbno zaznamovale z raznobarnimi nitmi, da ne bi prišlo do zamenjav, so morale vrniti oprano čez teden dni. Prostor za žehto je bil včasih v veži, katere podaljšek je bila črna kuhinja. V enem kotu je stal kotel, v drugem pa čeber, ki je bil na trinožnem ali štirinožnem podstavku - kozi ali stolici. Po pripovedovanju Minove Marije je bil čeber zelo velik, saj je držal od dvanajst do osemnajst škafov vode. Na eni strani je imel trikotno odprtino, ki je imela pri dnu luknjo, imenovano korišček. Tu sta odtekala voda in lug. Korišček je bil zamašen z leseno palico, ki so ji pravili cvek. Za prelivanje perila z vrelo vodo so perice uporabljale žehtar, ki je bil manjši od škafa in je imel podaljšan lesen ročaj. Zaradi velikih količin vode in pare so bile veže vedno vlažne in plesnive. Zato so perice začele opuščati pranje v veži in so si napravile poseben prostor - pralnico.

Perice so umazano perilo namočile še isti večer, ko so ga pripeljale iz mesta. Navadno so pustile perilo namočeno v topli vodi čez noč. Žehtale so samo belo perilo, medtem ko so pisano perilo - puovino temeljito zmencale v lugu iz žehte in nato oprale na potoku. V čeburu namočeno perilo so pre-

gnile z nepregosto platneno rjuho, ki so jo imenovale pepeunca ali pepeluška, ker so nanjo nato stresle čist presejan bukov pepel. Ko so zlivale vrelo vodo na čist bukov pepel, se je začel proizvajati lug, ki je pronical skozi pepeunco na perilo in topil umazanijo. Če so imele zvrhan čeber perila, so ga zvišale z lesenim obodom - obodom, ki je moral biti skoraj tako širok kot čeber. Perice so začele žehtati, ko je voda v kotlu zavrela. Ko so z žehtarjem napolnile čeber, so po določenem času iz koriščka izvlekle cvek in umazan lug je odtekel v podstavljen škaf. Minova Marija je povedala, da je bila žehta dobra takrat, kadar roka ni mogla več vzdržati vroče vode pri koriščku. Po pripovedovanju Frančiščke Penič pa je morala biti voda predvsem čista in ne nujno vrela. V začetku so na bukov pepel zlivale čist vroč krop, pozneje pa so v vrelo vodo narezale milo, ki so ga zlasti v kriznih časih ponekod kuhali kar doma. Po pripovedovanju Miheličeve mame so za kuhanje mila uporabljali goveji loj, lužni kamen, malo praška za penjenje mila, dodali pa so še terpentini in vodo.

Požehtano perilo so takoj naslednji dan zmencale. To delo so opravljale na mizi ali podolgovatem stolu. Mencanje je mlajše opravilo, kajti milo so začele uporabljati šele kasneje. Ivanka Mojškerc, Pr'cmilkova, se je spominjala, da si je njena mati pri mencanju do krvi odrgnila kožo na členkih rok. Ko so perilo zmencale, ni takoj sledilo spiranje na potoku, ampak so ga v vseh letnih časih pogrnile po travi, da ga je sonce obelilo in so izginili še zadnji trdovratni madeži. Frančiška Zabavnik je povedala, da še danes perice menijo, da se "spomlad bolj pobeli v blat kot v jeseni na zeleni trat". Po travi pogrnjeno perilo je moralo biti stalno mokro, zato so ga pogosto poškopile z vodo. Včasih so jih vaščani dražili, da ne bo žehta nikoli suha, ker jo preveč močijo.

Žehto so vedno spirale v tekoči vodi na potoku. Nekoč so vse perilo znosile na brodišče - perišče v škafih na glavi. V drugi polovici devetnajstega stoletja so začele uporabljati najprej sodbo, samokolnici podoben voziček, in kasneje kule. Perica Antonija Rihtar je navedla razlago besede sodba. Dejala je, da je bila sodba vedno do vrha naložena s perilom in zato za ženske zelo težka. Ker je bilo pericam sojeno, da jo bodo vse življenje vozile k potoku, se je je oprijelo ime sodba. Na perišču pri potoku je imela vsaka perica svoj ploh ali poh, klopco in kol. Klopce so bile namenjene odtekanju perila, koli pa ožemanju. Pri spiranju so perice kose perila pomakale v vodo z obema rokama in tolkle z njimi po pohu, da se je izcedil lug. Zadobrova Ana je povedala, da je bilo potrebno

Perica Jožica Povirk, Pr'cmilkova, je ponosna na svoje izvirne kule. Foto: Andrej Lešnjak, učenec 6. razreda, okt. 1994.

OBZORJA STROKE - POROČILA

Marija Škrjanc, Kutova Mimi, edina v vasi še pere na star način.

Foto: Andrej Lešnjak, učenec 6. razreda, okt. 1994.

za eno plat približno deset udarcev. Izurjene perice so lahko prale tudi po več kosov hkrati, kar nam je pokazala Kutova Mimi. Dokler se ni iz kosa perila cedila čista voda, ni bilo oprano. Perice so najbolj trpele pozimi, ko je voda v potoku zmrznila in so morali možje zjutraj najprej s sekiro prebiti led. Minova Marija nam je povedala tudi, da ji je perilo pri splakovanju pogosto kar sproti zmrzovalo.

Starejše perice so nam pripovedovale, da so včasih splaknjeno belo perilo pointkale - pomodrile. Intko ali modrilo so kupovale v trgovini Pr Zanklno, kot nam je povedala Frančiška Zabavnik. Pointkano perilo je bilo lepše in bolj sveže.

Sušenje perila je bila največja skrb peric, kajti poleti in pozimi so ga sušile zunaj. Ob slabem vremenu, ko ni bilo mogoče sušiti na prostem, so nekatere obešale perilo na kozolce ali na podstreho. Sušile pa so ga tudi nad krušno pečjo na posebni pripravi, ki so ji rekli droščki. Narejeni so bili iz dveh podolžnih in dvajsetih prečnih manjših drogov. Podolžna drogova sta bila pritrjena na strop, medtem ko so bili prečni nanju le položeni in premični. Do petka zvečer so perice s pranjem ponavadi končale. Posušeno perilo je bilo v hiši zloženo v velike kupe. V začetku stoletja so perilo, ki ni imelo gumbov, mongale - preprost način likanja perila. Pozneje so perilo poravnale le z roko in ga zlagale na kupe.

Večina periških družin je živela revno, zato je bila tudi njihova prehrana skromna in enolična. Minova Marija je povedala, da so zjutraj vedno jedli ječmenovo kavo in krompir z olupki vred. Pogosto je bil na mizi tudi zabeljen močnik, zelje, šara, čežana, fižol, meso pa le za večje cerkvene praznike.

Največ boleznih so imele perice zaradi mokrote in mraza. In-

formatorke, ki smo jih obiskali, se pritožujejo zaradi bolečin v križu in sklepnega revmatizma. Zaradi temperaturnih razlik vode so nekaterim odpovedale čutnice na rokah. Frančiška Vrbinc, Jagrova mama, je povedala, da so se perice pred mokroto zavarovale z velikimi dolgimi predpasniki iz jute, ki so jih pozneje prevlekli s firnežem, da so zadržali vlago. Pri pranju je bilo zelo priljubljeno tudi petje. Izrazito periških pesmi se je ohranilo malo. Najbolj znana je bila *Pleničke je prala*, ki ji pravijo tudi bizoviška himna, pogosto pa so zapele tudi ponarodelo pesem *Mati zakliče*. Pravih starih pesmi, ki bi opevale njihovo delo, se ne spominjajo več.

Tradicionalnega pranja na potoku danes ni več, pri nekdanjem načinu vztraja samo še Marija Škrjanc, Kutova Mimi. Večina peric je s pranjem prenehala, tiste, ki pa še perejo, so se zelo modernizirale in uporabljajo industrijske pralne stroje. Furmane in kule so zamenjali avtomobili, pepel pa moderna pralna sredstva. V vasi je še okoli sedemnajst peric, le redke pa se s to dejavnostjo še preživljajo.

Naše terensko delo je temeljilo zlasti na pripovedih najstarejših še živelih peric, zato omenjamo nekatere, ki so svoje življenje posvetile pranju za druge: Marija Bricelj - Minova Marija, Albina Pipan, Frančiška Vrbinc - Jagrova mama, Ivanka Mojškerc in Jožica Povirk - Pr Cmiljkovi, Ana Mojškerc in Mici Grum, Frančiška Penič - Potokarjeva, Frančiška Zabavnik - Binčkova in Marija Škrjanc - Kutova Mimi.

Iz nostalgije za starimi časi, ko je po dolini odmevalo udarjanje ob plošč in stanovska pesem peric, je domačinka Mija Šimenc sestavila pesem v njihov spomin.

V Bizoviku so perice prale mnogo let,
njihov glas se širil je po vsej deželi tej,
prale noč in dan brez počitka so,
da perilo čisto belo bi zares bilo.

Dan za dnem vozile v mesto so perilo ljudem
in se vračale z zaslužkom; srečne so bile.
Saj so vedele, da za dom skrbe,
da otroci in možje hvaležni so za vse.

Ko pa stroj prišel je v vas,
utihnil zven je peric,
ob potoku utihnil je
klepet deklet in ženic.

Prale noč in dan brez počitka so,
da perilo čisto belo bi zares bilo.

Ko se danes vračamo v nekdanje čase peric,
se zazdi človeku, da čas prehitro beži.
Ni več zvena peric, potoki samevajo,
a spomin ostal bo na delo bizoviških peric.

Summary

THE BIZOVİK LAUNDRESSES AND BIZOVİK IN THE MIRROR OF TIME

Marjan Klampfer, Marjana Pušenjak

In our research we wanted to draw attention to the interesting disappearing phenomenon of the laundress trade that was handed in Bizovik from generation to generation. We wanted to explore the economic and social causes for the appearance of this trade. We visited many still living laundresses, who helped us recreate the old way of washing and told us about the life of many laundresses' families.

The necessary material was gathered in various archives, museums, libraries, newspaper documentation. We also added our own photographs, photographs from old family albums, the picture fund of the Ethnographic Museum, various drawings. The main purpose of our research was to preserve memories of the laundress trade.